

Алиса Трендафилова

Невербална семиотика на медийно поведение

Абстракт: В статията се поставя темата за невербалната семиотика. Фокусът на изследването е върху някои особености на жестовете на докосване с ръце до лицето в една продукция по телевизионния канал БНТ 1 и техните семиотични и психологически характеристики. Наблюденията, представени тук, са част от работата по проекта “Изследване на модели и средства в различни речеве ситуации и сфери на общуването в съвременния български език”, №ДТК 02/11, финансиран от Фонд „Научни изследвания” при МОМН.

Ключови думи: семиотика, невербална комуникация, жестове, медийно поведение, телевизия

Alisa Trendafilova

Nonverbal semiotics of media behavior

Abstract: The paper explores the theme of the nonverbal semiotics. The focus of the research is on some specific hand-to-face gestures in a TV program on BNT 1 TV Channel and their semiotic and psychological meanings. The observations presented in this article are part of the work on the project № DTK02/11 “Models and Tools for Spoken Communication of Contemporary Bulgarian language” funded by Scientific Research Fund of Ministry of Education.

Key words: semiotics, nonverbal communication, gestures, media behavior, television

Въведение

Независимо от това кой сегмент от социалния свят на съвременния човек става обект на внимание, този сегмент е свързан с набор от значения (семантика), комбинаторни правила за функциониране в мрежите от знакови системи (синтаксис) и отразени съзнателни или несъзнателни интенции на своите създатели (прагматика). Същността и функциите на интенциите са различни от онези в общата семиотика от гледна точка на област, определена днес като невербална семиотика.

1. Невербална семиотика

Невербалната семиотика се определя от Г. Крейдлин като „наука, чийто предмет е невербалната комуникация и в по-широк смисъл невербалното поведение и взаимодействие между хората“ [1]. Подсистемите на тази нова система включват: паралингвистика (наука за звуковите кодове на невербалната комуникация), кинесика (за жестовете и жестовите движения, процеси и системи), окулесика (за езика на очите и визуалното поведение на хората по време на общуване), аускултация (за слуховото възприемане на звуковете и аудиалното поведение на хората в процеса на комуникация), хаптика (за езика на докосванията и тактилната комуникация), хастика (за знаковите и комуникативните функции на храната и напитките), олфакция (за езика на миризмите, видовете смисъл, които се предават посредством миризми, и ролята на миризмите в комуникацията), проксемика (за пространството в комуникацията, неговата структура и функции), хронемика (за времето на комуникацията, за неговите структурни, семиотични и културни функции) и системология (за системите от обекти, с които хората изграждат своя свят, и за функциите и видовете смисъл, които тези обекти изразяват в процеса на комуникация). За Крейдлин това са отделни, но тясно свързани дисциплини, предоставящи свободата на изследователите за акцентирание върху една или друга дисциплина или аспект в съответствие с професионалната им квалификация и принадлежност към съответна научна школа. Но той посочва, че паралингвистиката и кинесиката са двата раздела на невербалната семиотика, които се признават за основни от всички изследователи [2]. По смисъла на посочената таксономия следва да се разбира, че всяко изследване, което засяга някоя от изброените области, попада в полето на невербалната семиотика.

Съществуват различни подходи към невербалните аспекти на поведението и на комуникацията, сред които се открояват психологическият, най-вече от гледна точка на психологическата социална психология, и лингвистичният, свързан с проучване на паралингвистичните особености в процеса на речевата дейност. В психологически смисъл общуването има три главни страни: комуникативна, интерактивна и перцептивна. Това определя насоките и параметрите на изследване в психологическите ресурси в областта на невербалното поведение и невербалната комуникация. Тъй като за психологията общуването включва обмен на информация, взаимодействие и социална перцепция, „системата на социалната комуникация включва участници в комуникационния процес (комуникатор и реципиент), канали и средства за установяване и поддържане на контакти между тях, сигнали, съобщения, информация, съдържаща мисли, чувства, желания, които се предават чрез символи (език за кодиране) и се приемат (декодират) по съответен начин; обратна връзка за ефекта от функционирането на системата“, по дефиницията на Л. Десев [3]. При това, както уточнява Дж. Хадионо [4], „макар че невербалната комуникация може да се отнася до масова комуникация като телевизията, произведенията на изкуството и мултимедийните продукти, в тази дискуссия ударението е върху междуличностното общуване, независимо дали е лице в лице или по телефона“.

2. Изследвания върху невербалната комуникация: общи насоки

В областта на съвременните ресурси невербалната семиотика е застъпена основно от лингвистична гледна точка при Г. Крейдлин [5], в културологичен аспект – от Св. Махлина [6], в контекста на общата семиотика – в текстовете за невербална семиотика на Т. Сибиък [7, 8], както и в „най-систематичното представяне на семиотиката до сега“, както навремето Сибиък определя речника на У. Ньот, в който се разглеждат невербалната комуникация [9] и паралингвистиката [10].

Своеобразни мостове между различни аспекти на комуникацията и психологията поставят няколко изследвания: върху взаимодействието между вербални и невербални компоненти в комуникацията на Л. Джереро и Л. Фаринели [11], между комуникацията като едно цяло и невербалната комуникация на В. Джири [12] и отношенията между психологията и невербалната комуникация според Дж. Хариган [13]. Към това следва да добавим изследването на трима експерти в областта на социалната психология на езика, М. Хорнси, С. Галоа и Дж. Дюк [14], върху различията и зоните на припокриване между комуникацията като академична дисциплина и социалната психология днес.

Социално-перцептивният подход в руската социална психология, който в голяма степен определя насоката на рускоезичните изследвания върху невербалната комуникация, е застъпен в изследванията на В. Лабунска [15, 16, 17, 18, 19], създала методики за диагностика на невербалната експресия.

Психологията на комуникацията е отправна точка към проучване особеностите на невербалната комуникация в изследванията на О. Гулевич [20], В. Морозов [21], Р. Вердербер и К. Вердербер [22] и Е. Илин [23]. Психологията на телевизионната комуникация в изследването на Л. Матвеева, Т. Аникеева и Ю. Мочалова [24] представя сложните механизми и процеси, свързани с кодирането и декодирането на предаваните по телевизията поведенчески сигнали. По отношение на кинетичната модалност съществен принос представляват изследванията на М. Повалева и О. Рутер [25], А. Щангъл [26] и изследователите в областта на психодиагностиката на невербалното поведение А. Меграбян [27] и Г. Щекин [28]. Прилагането на етологичния подход към разбиране на кинетичната модалност от Д. Морис [29, 30] е доказало своята продуктивност, а в съвременните изследвания върху функциите на жестовете се открояват имена като С. Голдин-Медоу [31] и Р. Краус [32, 33].

С оглед на синтезиращите източници следва да споменем метаанализа на Дж. Хол [34], който представя психологическия ракурс към невербалната комуникация, както и обзорните текстове върху изследванията в областта на кинесиката днес на Дж. Хариган [35] и А. Кендън [36, 37], представените от П. Екман особености на емоционалните и конвезационните невербални сигнали [38] и разгледаните от Х. Хелфрех функции на паралингвистичното (разбирано като невербално) поведение в културата [39]. Съвременните схващания за психологическата същност и особености на невербалната комуникация са изложени от М. Лафранс [40], М. Патерсън [41] и Д. Мацумото [42]. Методологичната проблематика, свързана с изследванията в областта на невербалната комуникация, е синтезирана от утвърдените изследователи на емоциите и тяхната експресия на невербално равнище К. Ширър и П. Екман [43].

В областта на лингвистично ориентираните съвременни справочни ресурси внимание заслужават прегледът на изследванията в областта на кинесиката, направен от Дж. Хавиленд [44] в социокултурен и от М. Данеси [45] в прагматичен аспект. Функциите на жестовете в комуникативния процес, обект на обстойно проучване в изследванията на Д. Макнийл [46, 47], днес са представени от него и в синтезиран вид [48].

Към авторитетните рускоезични източници по отношение на различните аспекти на невербалната комуникация се отнасят още тези на И. Горелов [49, 50, 51] и Т. Николаева [1998], представящи руската школа по отношение на психолингвистиката и паралингвистиката – школа, която не била същата без оснополагащата роля на изследванията по паралингвистика на Т. Николаева и Б. Успенски [53] и, разбира се, класическата монография върху паралингвистиката на Г. Колшански [54].

В този кратък преглед не бива да бъде пропуснат антропологичният подход към невербалната комуникация, представен от чрез Ф. Поятос [55]. За него в областта на текстовете върху кинетичната модалност съществуват два подхода:

1/ Подход, добил огромна популярност и породил умножаването на псевдонаучна литература по темата с етикет „Език на тялото“, който се характеризира често с „повърхностни обобщения и интуитивни изводи, както и наблюдения, в които се пренебрегват променливи като соматогенните и социално-икономическите фактори и пола“ [56].

2/ Подход в научната литература, чиято отправна точка са имена като Чарлз Дарвин и неговото класическо изследване върху експресията на емоциите [57], Пол Екман по отношение на лицевата експресия [58] и Рей Бърдуисъл в областта на кинесиката [59].

3. Изследвания върху невербалната комуникация в България

С. Джонев детайлно изследва общуването като основен проблем за социалната психология посредством анализ на неговата интерактивна, комуникативна и перцептивна страна, като разкрива схващанията за личността в социалната психология [60]. Особеностите на невербалната информация от гледна точка на социалното познание и междуличностното взаимодействие са представени от Л. Андреева [61], която разглежда същността, функциите и каналите на невербалната комуникация, особеностите на нейните отделни форми, нейното декодиране и ролята на социалната интелигентност, като отделя внимание и на паралингвистиката.

Невербалната комуникация в социалнопсихологически план е обект на множество изследвания на Т. Стоицова [62, 63, 64, 65, 66], която разглежда детайлно и невербалната комуникация като аспект на психологията на масовата комуникация и телевизията [67]. С оглед на семиотиката на невербалното поведение тук трябва да се обърне внимание и на изследването, в което компонентите на комуникативното послание (информационно-съдържателен, афективно-оценъчен, свързан със себеразкриването и апелативен) се разглеждат като негови семиотични аспекти [68].

По отношение на различни невербални модалности от психологическа перспектива важни са още и прегледът на класификациите на жестове в антропологичен и културологичен аспект, от гледна точка на семиотиката и с оглед на функциите на езика и комуникацията, направен от Р. Йосифова [69], същността на символите в кинесиката за социалната психология, изяснена от Н. Матеева [70], и функцията, семантиката и териториалността на невербалните знаци, на които се спира М. Томова [71].

Изследванията върху паралингвистиката в българската научна литература се основават на авторитетното първо проучване в тази област у нас, направено от основоположника на българската социалингвистика М. Виденов – той прави теоретичен обзор в областта на паралингвистиката [72], представя изследване върху паралингвистичната кинесика в пернишката градска говорна ситуация [73] и алгоритъма за нея [74], анкетно проучване върху комуникативни кинематики без пряка паралингвистична функция [75] и анализ на синтактичните особености на паралингвистичната кинесика [76]. Резултатите от анализа са представени в няколко аспекта: функционалност, ситуационна тоналност, жестава субстанционна природа на паралингвистичната кинесика, прагматическа мотивираност и фреквентност в записите.

Почти по същото време интонацията, по същността си паралингвистичен феномен, по отношение на българския език е изследвана в монографията на Д. Тилков [77]. По-късно в изследване на В. Райнов са разгледани особеностите на невербалната комуникация на емоциите [78], паралингвистичните равнища на този тип комуникация [79] и кинесиката [80].

Невербалната комуникация от психолингвистична перспектива е застъпена широко в редица публикации на А. Ефтимова, посветени на публицистичните предавания [81], [82], [83], както и върху по-обширна проблематика, засягаща политическия дискурс и телевизията, вицовете, театъра, межкултурната среда, устния превод и интеракциите лекар – пациент и възрастен – дете [84]. С оглед на изследването на невербалната комуникация в медиите важни постановки са представени в първата монография в областта на невербалната комуникация в телевизията – такива са изследванията на невербалната комуникация в интердисциплинарен аспект [85], в българската речева практика [86] и в телевизионната публицистика [87] и особеностите на паралингвистичните средства в български емпиричен материал [88]. Представени на виртуалната аудитория са теоретичните постановки във връзка с особеностите на невербалните средства в публицистичните телевизионни предавания [89] и семантичният анализ на кинетичната модалност с оглед на омонимията и полисемията на жестовете [90].

В областта на българската паралингвистика съществуват и други изследвания, които засягат едни или други аспекти на паралингвистиката, невербалната комуникация и невербалното поведение. К. Ничева изследва някои кинематики (мимики и жестове) от лингвистична гледна точка [91]. Обект на вниманието на Г. Молхова са семиотичните аспекти на невербалния език с оглед на неговата повърхнинна и дълбинна структура [92]. П. Георгиева анализира функциите на социалингвистичните фактори (социален статус, степен на официалност – неофициалност на общуването, възраст и пол) в паралингвистиката при отчитане на ситуативни и стратификационни параметри [93]. Съвременните схващания за паралингвистиката и невербалната комуникация са представени от Л. Спасова [94]. Атитюдите към прилагане на стратегията за речева конвергенция посредством някои паралингвистични променливи (произносителен стил, сила на гласа, темпо на речта, дължина на изреченията и дължина на паузите в речевия поток) са проучвани от А. Трендафилова [95]. Българският паралингвистичен етикет е изследван в редица публикации на М. Стефанова [96, 97, 98, 99, 100, 101], която

създава теоретичен модел на българската етикетна кинетика [102]. Невербалната комуникация в публицистичните телевизионни предавания и в чуждоезиковото обучение се представя в плана на речевата комуникация от П. Илиева-Балтова, А. Предоева и И. Пенкова [103], а Р. Алексова се спира върху функциите и особеностите на невербалната комуникация в обучението по роден език [104].

В областта на невербалната комуникация важно изследване още е монографията на В. Руменчев върху невербалната комуникация в публичната реч и деловото общуване [105], в която са представени всички модерни изследвания и схващания в тази област. Невербалната комуникация е обект на анализ и в областта на бизнес комуникациите от страна на С. Алексиева [106] и на Л. Стойков в контекста на фирмената култура и комуникации [107]. Различни аспекти от медийната и комуникативната компетентност, анализирани от Б. Ангелов [108], и функционирането на телевизията в условията на новите медии днес, застъпено в изследването на И. Павлова [109], имат отношение към невербалната комуникация в медийната среда.

4. Жестове с докосване на ръцете до лицето

Жестовите с докосване на ръцете до лицето са обект на анализ в множество изследвания върху невербалната комуникация, кинесиката, езика на тялото и успешната комуникация, някои от които следва да бъдат посочени тук.

Т. Стойцова [110] обособява няколко типа жестове с докосване до лицето с основни особености:

- Букет от жестове, изразящ скука - подпиране на главата с ръка (сигнал за скука и липса на интерес); крайната степен е плътно лягане на главата върху цялата длан на ръката.
- Оценяване, съпроводено с интерес - затворена в юмрук ръка, опряна на бузата, често с показалец, показващ нагоре. При загуба на интерес и нежелание на човека да бъде приет като неучтив, позата се променя и долната част на дланта подкрепя главата (т.е. както в букет от жестове, изразяващ скука) - истинският интерес се демонстрира тогава, когато ръката опира бузата, но не се използва за опора на главата.
- Изразяване на критичност или отрицателни помисли - показалецът е поставен вертикално нагоре по бузата, палецът подкрепя брадичката, а главата е с наклон леко надолу и очите гледат леко изпод вежди (слушателят има или критични, или отрицателни мисли относно предмета на разговор или към говорещия). Често пъти показалецът може да потрива или да подръпва окото при появяването на отрицателни мисли.
- Вземане на решение – когато ръката от положението за оценка се придвижва към брадичката и започва да я поглажда (сигнал за взето решение). Жестът за вземане на решение може да означава както отказ, ако бъде последван от кръстосване на ръцете и краката и облягане назад върху облегалката на стола, така и съгласие, ако бъде последван от жест за готовност [111].

По отношение на самодокосването Л. Глас, която синтезира казаното от Д. Морис по темата, твърди: движението на ръката или очите след изричане на лъжа е издигане на бариера между себе си и слушателя, чесането и стискането на носа показват, че човекът се чувства неудобно в дадена ситуация, а когато някой докосне или закрие уста, след като каже нещо, то често означава, че той не казва истината или не му харесва онова, което са му казали [112]. Глас обръща внимание и на ролята в невербалната комуникация на брадичката, която участва в определянето на 6 различни емоционални състояния според долната част на лицето: [113].

- Гняв: при издаване на брадичката напред като защитна реакция.

- **Страх:** при дръпване на брадичката назад, отдръпване и прибиране почти до гърдите.
- **Отегчение:** при поддържане на брадичката с ръка, (когато е жест на слушащ, това е опит вниманието да бъде съсредоточено върху говорещия); човекът може да изглежда замислен, но налице е отегчение и поддържането на главата има за цел да спомогне за неговото съсредоточаване.
- **Съсредоточаване:** когато някой глади брадичката си леко и нежно, сякаш глади брада – в поведението на слушащия е знак за силно съсредоточаване върху това, което говорещият казва.
- **Критика и снобизъм:** вдигане на брадичката като израз на силна критика и желание за осъждане на другия.
- **Съмнение:** когато някой не вярва на онова, което му се казва, той често трие или подпира брадичката си, като се въздържа да изрази вербално своето съмнение.

За самия Д. Морис [114] жестовете със самодокосване са форма на самоуспокоение и търсене на утеха, когато хората са стресирани, изпълнени с противоречия или с нерешителност и досада. Най-популярните жестове от този тип за него са: подпиране на челюстта, подпиране на брадичката, пригласяване на косата, подпиране на бузата, докосване на устата и подпиране на слепоочията. В своя интересен атлас на жестовете Морис разкрива различни значения на най-често срещаните от тях, при които ръцете докосват лицето [115], някои от които следва да бъдат споменати.

- **Брада.** Поглаждането на брадата има две значения: „Дълбоко съм замислен“ (ръката е под лицето, палецът сочи нагоре и върхът му леко поглажда брадата), и „Колко досадно!“ (ръката е малко по-високо, палецът е разположен хоризонтално, пръстите на ръката са отворени и закриват лицето на равнището на брадата).
- **Буза.** Погалване на бузата с многократни движения, сякаш се проверява дали е поникнала брада: „Колко досадно!“, но и „Не съм сигурен“, „Имам съмнения относно това, което казваш“ или „Наистина не те разбирам“. Облягането на бузата може да значи „Държиш се като малко дете!“, но и „Уморен съм“.
- **Брадичка.** Хващането на брадичката така, че палецът докосва единия ъгъл на устата, а показалецът докосва другия ъгъл: „Мъдрост“ (т.е. изпълняващият жеста придава тежест на това, което казва), сякаш поглажда въображаема брада, но и „Обещавам!“ в поредица жестове с докосване на челото, носа и брадичката. Държането на брадичката така, че показалецът и средния пръст на дясната ръка са върху нея, а останалите пръсти са свити към шията, означава „Имам нужда от помощ“. Разтриването на брадичката с пръсти има значение „Не ви вярвам“, а триенето на брадичката - „Обиден съм“ (брадичката се трие надолу, точно под устата, с показалеца и средния пръст). Няколко са значенията на погалването на брадичката: „Замислен съм“ (ръката гали нежно брадичката), „Изпитвам уважение към теб“ (пръстите гаят брадичката надолу, сякаш гаят брада), „Ще стане, вързано е в кърпа“ (брадичката се гали с палеца и показалеца). Подпирането на брадичката с ръка означава „Уморен съм“ – жестът е използван от някой, който се опитва да фокусира вниманието си върху говорещия и може да бъде разчетен от слушащия като знак за внимание, но основното послание е: „Трудно ми е да се концентрирам и изпитвам известна скука от това, което чувам.“

Както се вижда, спомените жестове, в които ръцете докосват брадичката или са близо до нея, могат да имат различни значения, като Морис уточнява: „Несъзнателните докосвания на брадичката показват недоверие в това, което говори събеседникът;

когато слушателят използва този жест, той казва: „Искам да ти кажа, че не ти вярвам, но учтивостта ми пречи да го направя“ [116].

В изследване на К. Пидърсън и колегите му [117] се предлагат осем модела на невербалната експресия според петте канала за изпращане и получаване на невербални сигнали: ъгъла на тялото, лицето, ръцете, дланите и краката. Основното от този модел, което засяга настоящото изследване по отношение на жестовете с докосване на лицето, е следното:

- Жестовете на докосване до себе си и „оправяне на облеклото“ обикновено сочат напрежение.
- Докосването на носа и дърпането на ухото при говорене са в модел „Подозрение, потайност, нечестност“.
- Движението на ръцете до лицето или косата, пипането и масажиране на тила са в модел „Нервност, подчинение, страх“.
- Попипване на ноздрите е в модел „Несигурност, нерешителност“.
- Държането на брадичката с ръка (канал на ръцете) и докосването на устата с показалеца (канал длани) са в модел „Оценка“.

Идеята за осемте модела се корени в схващането, че „нито един жест или позиция на тялото сами по себе си не посочват определена емоция или нагласа. За да се интерпретират чувствата на партньора във взаимодействието, трябва да се разглежда цялостният модел на сигналите, идващи по различните канали“, уточнява Л. Андреева [118].

Тезата, че нито един жест не значи само едно определено нещо, а получава значение в контекста на всички невербални и вербални сигнали, е застъпена в няколко важни изследвания, някои от които следва да бъдат посочени тук.

- Не съществува никаква съпоставима стабилност и дискретност в езика на тялото, пише Гр. Крейдлин [119]. Невербалният език често е по-неустойчив и вариативен, което се проявява както в самите единици, т.е. в жестовата лексика, така и в правилата за тяхното комбиниране, или в жестовия синтаксис. Липсва и ясно съгласие на носителите на езика на тялото относно състава и особеностите на функциониране на системата на даден език: само центърът на системата е повече или по-малко очертан, а периферията е не само лошо описана, но и слабо усвоена. Например при много невербални единици е трудно да се разбере дали те представляват жестови знаци или незначими физиологични движения.
- Не всички жестове изпълняват информативна функция, твърди и Е. Илин [120]. Има и жестове, които не носят никакъв смисъл. В този аспект източниците на информация, в които всеки жест се свързва с някакво определено проявление в човешкото поведение, не са много продуктивни, защото често едни и същи жестове може да означават различни неща.
- Жестовете са полисемантични, утвърждава и В. Лабунска. Тъй като „жестовете (невербалният език, кинесиката), дават информация за света и за менталното, интелектуалното, психичното състояние на жестикулиращите комуниканти, тази информация се предава посредством съвкупности (кинеми), всяка от които има поне едно значение, следователно съвкупността от кинемии е полисемантична“ [121]. За разбирането на жестовия репертоар на личността е важно да се познават нейните основни психични състояния, нейното отношение към себе си и към другите, типа темперамент, статусът на личността и изпълняваните от нея социални роли [122].

Точни значения на всеки жест, при който ръцете допират лицето при слушане и говорене, се срещат при различни автори, някои от които са А. Щангъл [123], Г. Щекин [124] и А. Пийз и А. Гарнър [125]. Полисемантичността на жестовете обаче би следвало

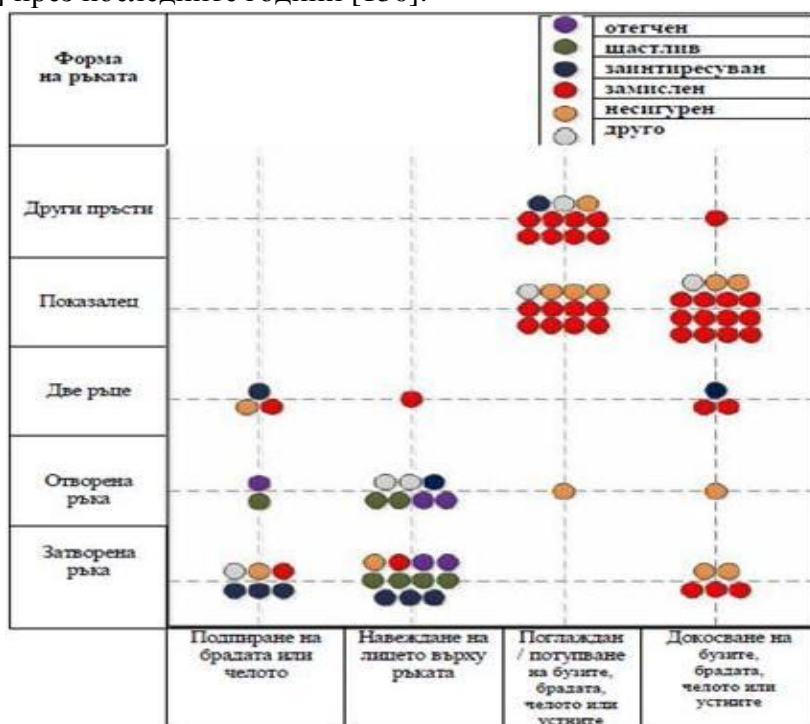
да се отнася и към тези от тях, при които ръцете докосват лицето и, както показват няколко съвременни изследвания, някои от тези жестове наистина се характеризират с полисемантичност.

Фигура 1. показва изходната точка по отношение на значенията, които се приема, че жестовете с докосване на ръцете до лицето носят [126].

Фигура 1.

По-долу представяме резултати от изследване на дистрибуцията на менталните състояния върху всеки тип от жестовете на докосване на лицето въз основа на изследвания, проведени в компютърната лаборатория на университета в Кеймбридж [127, 128, 129] през последните години [130].

Фигура 2.

Въз основа на посочените изследвания и получените в тях резултати може да се приемат няколко важни особености на жестовете с докосване до лицето:

- Не може да се говори за едно единствено значение на никоя от конфигурациите между движенията на ръката и движенията на главата във всички случаи на бъдещо наблюдение.
- Съществена е ролята на показалеца в когнитивните ментални състояния.

- Интерпретацията на жестовете с отворена и затворена ръка при подпиране на брадичката или челото и при навеждане на лицето върху ръката е с много широк диапазон от значения.

5. Емпирично изследване

Обект на емпиричното изследване е видеозаписът на телевизионното предаване „Животът и други неща“, продукцията на БНТ 1, излъчен на 27 юли 2013 г. Предаването е в ефир от септември 2011 г., а към настоящия момент се излъчва всяка събота от 9.00 ч. до 10.30 ч. в ефира на БНТ 1. Водещите са Асен и Сибина Григорови, които са семейна двойка, имат интернет страница [131], поддържат пряка връзка в ефир със зрители и коментатори в социалните мрежи и задават на участниците в студиото получените в мрежата въпроси. Общата продължителност на записа е 2 часа, 12 минути и 49 секунди. Предаването съдържа:

- Моралът в политиката и съдебната власт: оценка на ситуацията от вицепрезидента на Република България Маргарита Попова.
- На живо от връх Бузлуджа: звук и картина от националния събор на Левицата (репортаж на Ася Методиева).
- Пресклубът на Асен Григоров: виновна ли е полицията и защо ГЕРБ се върна в парламента? (разговор с Иво Христов, Петко Георгиев, Валерия Велева, Владимир Йончев и Петьо Блъсков).
- Власт, макар и „четвърта власт“: екипът на новата продукция на БНТ с първо представяне на сериала (разговор със Севда Шишманова, Стоян Радев, Атанас Атанасов и Самуел Финци).
- Какво работят синдикатите? (разговор с председателя на КНСБ Пламен Димитров и вицепрезидента на КТ „Подкрепа“ Димитър Манолов).
- Защо се налага нов държавен дълг? (разговор с икономистите Георги Ангелов и Емил Хърсев, присъединили се през последните минути от предаването към представителите на двата синдиката).

Предмет на изследването са жестовете с докосване на лицето както от страна на водещите, така и на гостите в студиото с оглед на техните синтактични, прагматични и семантични особености.

Хипотезата на изследването е, че посоченият тип жестове, по първоначални данни характеризиращи невербалното поведение на водещия, не само са възможен компонент от неговия невербален идиолект, но изпълняват и определени функции в процеса на комуникативното взаимодействие. При формулирането на хипотезата е взето под внимание становището на А. Ефтимова, че, от една страна, в публицистичните телевизионни предавания е налице висока паралингвистична синонимия и полисемия, а от друга, че в този тип предавания има минимална паралингвистична намеса, която може да бъде обяснена с няколко фактора: висок социален статус на комуникантите, изискване за официално-делово общуване, обсъждане на теми от обществено-политически характер, разнородна и многобройна аудитория, специфика на телевизионната среда и изображение и изискване за точност и недвусмисленост на изразяването [132].

Методите на емпиричното изследване включват: наблюдение на ситуациите, в които се наблюдават жестове с докосване на лицето от страна на водещия на предаването и на останалите участници в студиото; анализ на телевизионния запис на предаването първо цялостно, а след това на времеви отрязъци с продължителност от една секунда с оглед на условията, в които се появяват тези жестове, а там, където е необходимо, и на отрязъци от половин секунда или по-малко, както и последваща процедура за сверяване на записаните времеви отрязъци на отбелязаните невербални особености; анализ и

обработка на събрания материал, класификация на жестовете с докосване на ръцете до лицето на водещия и на участниците в студиото и дескриптивен анализ.

Резултатите от изследването показват, че жестовете с докосване на ръцете до лицето, наблюдавани и регистрирани в тяхната динамика, са от различен тип в невербалното поведение на гостите в студиото и два основни типа при водещия Асен Григоров. Не е регистриран нито един случай на подобен жест в невербалното поведение на водещата Сибина Григорова.

С оглед на представяне на резултатите по-долу бихме искали да посочим особени моменти в записа на предаването, в които са регистрирани жестове с докосване на ръцете до лицето от страна на водещия и на някои от неговите събеседници в студиото.

1 – 3. Водещият прекъсва М. Попова с въпроса: „Трябва ли да подаде оставка министър-председателят?“ Първият кадър показва водещия в момента на задаване на въпроса /00:10:17/, вторият /00:10:18/ – веднага след него, а третият – М. Попова /00:10:21/, която отговаря на въпроса.

Снимки 1 – 3.

4 – 6. Следва момент /00:11:46/, в който М. Попова отговаря на поставения въпрос, водещите са в кадър /00:11:46/ и зрителят вижда жест /00:11:53/, който не се повтаря повече в предаването от страна на водещия – това е не толкова невербален израз на съмнение и недоверие в истинността на информацията, която водещият получава в този момент, колкото реакция на дългото изказване на събеседника, възприето като опит да се избегне ясен и точен отговор [133].

Снимки 4 – 6.

7 – 9. Кратък отрязък от записа е запечатал момент, в който жестът на един от гостите в студиото е опит да се прикрие устата или да докосне носа /02:08:56/ - един от жестовете, чрез които може да бъде разкрита лъжа или невярно предадена информация от страна на говорещия [134].

Снимки 7 – 9.

10 – 12. В материала има данни за два типа докосване на лицето с ръце при Петко Георгиев, гост в рубриката „Пресклуб“. П. Георгиев и В. Велева реагират на думите на Иво Христов (тезата е, че конфликтът, възникнал на 40-ия ден от началото на протестите, е бил предпоставен и не е имало как да не се стигне до някаква форма на насилие). Велева казва „Да“, в кадър Георгиев се докосва между очите /00:53:32/ и неговият жест бързо преминава в друг с подпиране на брадичката /00:53:33/. Какво е разположението на палеца не се вижда от зрителя, но по-късно подобен жест на Георгиев попада в кадър /00:53:50 – 00:53:56/. Така става ясно, че ръката е с отворени пръсти, показалецът допира брадичката, палецът е изправен и подпрян на бузата. И двата жеста биха могли да означават мислене и критична преценка.

Снимки 10 – 12.

13 – 15. Записът в двесекунден отрязък /01:22:17 – 01:22:18/ показва А. Атанасов и С. Финци, докато слушат С. Шишманова, която говори за предварителното гледане на епизодите и героя на Атанасов във филма „Четвърта власт“. Атанасов леко докосва с върха на показалеца брадичката си.

Снимки 13 – 15.

16 – 18. В отговор на думите от страна на Стоян Радев: „Толкова е амбициозен и остър, че не можеш да го извадиш от строя...“, в кадър е А. Атанасов, за когото говори Радев /01:23:11 – 01:23:13/. Значението на този жест другаде би могло да бъде съмнение в думите на говорещия, но тук добива допълнителни значения като изразяване на неудобство от получения в момента комплимент, смущение и едновременно с това удоволствие от високата оценка.

Снимки 16 – 18.

19 – 21. В невербалното поведение на Атанасов е налице още един жест с докосване до лицето. Докато С. Шишманова говори за филма „Четвърта власт“, в кадър /01:28:04/ при нейните думи „И работата на Стоян...“ (т.е. присъстващия в студиото Стоян Радев) се виждат А. Атанасов и С. Финци. Показалецът на Атанасов е допрян до бузата му и, в допълнение на погледа, показва обмисляне на нещо /01:28:04 – 01:28:06/.

Снимки 19 – 21.

22 – 25. Водещият задава въпрос на С. Финци /01:23:59/, който, докато говори, вижда позата и жеста на Григоров: лявата ръка е отворена до брадичката, а палецът подпират бузата /01:24:02/.

Снимки 22 – 25.

26 – 28. С. Финци е в кадър с ръка с отворени пръсти пред устата /01:31:39 – 01:31:43/, а веждите са повдигнати – през това време С. Радев говори за филма „Четвърта власт“.

Снимки 26 – 28.

29 – 31. При думите на С. Радев „...че не се знае дали ще спре ченгесарските номера, искрено ли, не е ли“, жестът и мимиката на слушащия /01:31:54 – 01:31:56/ показват скептична преценка и това се потвърждава от репликата му след посочните кадри: „С две думи – живи хора“, след която жестът повече не се забелязва /01:32:15/.

Снимки 29 – 31

Най-честите жестове с докосване на лицето при водещия на предаването Асен Григоров могат да бъдат представени с оглед на тяхната реализация в различни моменти от предаването.

32 – 36. 32, 33). Разговор с вицепрезидента на Република България Маргарита Попова. /00:05:35/ Водещият прекъсва М. Попова: „*Пред къщата на Бойко Борисов протестира*т”; и двамата водещи са в кадър /00:05:35/. 34, 35). Водещият прекъсва М. Попова: „*Защо има протести пред Висшия съдебен съвет?*” /00:18:17/ – ръката държи брадичката при говорене и след това /00:18:19/ я обхваща по-здраво, докато водещият слуша отговора. 36). Водещият прекъсва М. Попова: „*Въпросът е дали Ситнилски беше в предишния* (става дума за Висшия съдебен съвет), *защото не мога да си спомня... във момента*” и към края на репликата се подпира на брадичката си /00:20:24/.

Снимки 32 – 36

37 – 38. Репортаж от връх Бузлуджа. /00:41:20/ Водещият с реплика към репортерката: „...*Зад тебе става ... така... хубава атмосфера...*”, като ръката обхваща брадичката – секунди по-късно /00:41:22/ репликата е завършена при подпряна брадичка.

Снимки 37 – 38.

39 – 43. Пресклуб. 39). След като водещият застъпва П. Блъсков /00:48:19/, той се подпира на брадичката си за няколко секунди /00:48:23 – 00:48:27/. 40). Подпиране на брадичката от страна на водещия е в кадър /00:54:04 – 00:54:05/. 41, 42). /01:03:30/ А. Григоров слуша, докато И. Христов говори за „Солидарна България“, на която той е основател – тъй като това е ляв политически проект, Христов има по-различна позиция от останалите поканени в „Пресклуб“ журналисти в дискусиата за бъдещето на политическото в България и това обяснява усмивката на водещия, докато се подпира на брадичката си; в друг близък по време кадър /01:03:47/ леко пуска брадичката и

репликира Христов. 43). /01:06:22/ Водещият слуша финалните изречения на П. Блъсков с ръка, подпряна на брадичката.

Снимки 39 – 43.

44 – 48. „Четвърта власт“. 44, 45). /01:11:55/ Водещият слуша отговора на С. Шишманова относно замисленото преди редовните избори излъчване на сериала и задава въпрос: „А защо не се излъчи?“. Докато Шишманова отговаря, в кадър /01:12:19/ се вижда динамиката на жеста с подпиране на брадичката – жест, който остава в кадъра тук /01:12:22/. 46). /01:12:32/ Водещият задава въпроса: „Колко епизода са общо?“ без промяна в позата и жестовете. 47). /01:15:01/ Водещият слуша С. Финци, който казва: „Аз изразявам моето субективно мнение. И когато аз се мъча да създам един що-годе обективен поглед върху една ситуация, т.е. чета... т.е. много гледни точки, ... различни медии, мога да си създам свое собствено...“ – водещият влиза в кадър /01:15:21/. 48). /01:21:34/ Водещата пита: „Медиите на ти ли ви говорят или на вие? Обаждат ли ви се на мобилните телефони?...“ – в кадър ръката на водещия е вдигната пред лицето и показалецът докосва брадичката /01:21:34/.

Снимки 44 – 48.

49 – 51. Среща с представители на синдикатите. Не са много случаите, в които може да се видят характерните за водещия А. Григоров жестове в рубриката на предаването, посветена на синдикатите в България, затова посочваме пример в динамика: 49). Д. Манолов представя оценката на политическата обстановка на КТ „Подкрепа“ /01:47:16/, в кадър са водещите, а А. Григоров слуша, подпрян на брадичката си. 50, 51). Междувременно П. Димитров (КНСБ) казва: „Сега, ако говорим нашта оценка каква е.../01:47:17/... „Очевидно е, че тва...“ (следва промяна в позата на А. Григоров)... „Народното събрание може...“ (водещият е променил позата си) /01:47:18/.

Снимки 49 – 51.

52 – 56. Среща с представители на синдикатите и водещи икономисти. 52, 53). /02:03:04/ А. Григоров: „Вие сте... експерти затова сме ви поканили... /02:03:07/ така

да кажете нали ясно просто...” – след края на репликата се подпира на брадичката си. 54). Водещият докосва брадичката си със страничната повърхност на показалеца при полуотворени пръсти /02:03:50 – 02:04:05/, докато Г. Ангелов отговаря за това, което го притеснява в идеята за актуализирането на бюджета. 55). /02:04:06 – 02:04:23/ Водещият е в кадър без промяна в жестовете и позите. 56). П. Димитров обяснява какво се случва, когато в бюджета се зложат по-големи разходи /02:07:08 – 02:07:09/ и с малките фирми по райони /02:07:29/ – следва жест на водещия с докосване на палеца и показалеца към устните.

Снимки 52 – 56.

57 – 59. Анонси. 57). /01:01:12/ А. Григоров приключва анонса така: „*Вие виждате, че едни трейлъри на филма вървят през последните дни по БНТ... силно интригуващи*” и дава думата на водещата /00:01:15/. 58). След разговора с М. Попова предстои пряко включване от връх Бузлуджа, за което говори водещата /00:36:03 – 00:36:08/. 59). Подпирането на брадичката от страна на водещия е в кадър веднага след един от трите анонса на филма „Четвърта власт”/01:23:53 – 01:23:54 - 01:23:55/, след което следва продължение на разговора с гостите по темата Севда Шишманова, Атанас Атанасов, Самуел Финци и Стоян Радев.

Снимки 57 – 59.

Изводи

Регистрираните жестове от страна на гостите в предаването са от такъв тип и с такава фреквентност, че не позволяват да бъдат правени категорични заключения относно техните функции и значение. Би могло да се каже, че от страна на гостите в студиото в кадър са регистрирани жестове за изразяване на съмнение в информацията (от страна на слушащия: в невербалното поведение на А. Григоров в разговора му с М. Попова и, с известни уговорки, в невербалното поведение на А. Атанасов, а от страна на говорещия - в невербалното поведение на Е. Хърсев), жестове за оценка (при П. Георгиев, А. Атанасов, С. Финци) и жестове за критична оценка (при С. Финци). Жестовете от страна на водещия позволяват да бъдат изведени някои общи изводи. Подпирането на брадичката - жест, който не се забелязва в невербалното поведение на водещата и на гостите в студиото – е с най-висока фреквентност в кадър, когато водещият слуша внимателно събеседника си, чието изказване очаква да бъде дълго. С малко по-ниска фреквентност са случаите, когато жестът съпровожда кратки реплики, въпроси и синтагми, с които водещият припокрива говорещия си събеседник. Този

жест се наблюдава често в поведението на водещия и в случаите, в които водещата задава въпрос, излага аргументацията си към него или коментира вече получен отговор. Регистрираните жестове с докосване на ръцете до лицето от страна на водещия са много и с разнородна динамика, чието представяне е ограничено от обема на настоящата работа. Прави впечатление, че при срещата с представителите на синдикатите те са значимо по-малко. Възможно обяснение на това е, че срещата преминава под формата на разгорещена дискусия с негативно проявено невербално поведение между гостите в първата част от разговора, което се променя, след като провокативните въпроси на водещата изпълняват функция на консолидиращ фактор. След присъединяването на двамата икономисти към гостите в студиото психологическият климат и тонът на дискусията се променят, поради което в записа са налице много повече кадри с този тип жестове на водещия, които засягат основно времеви отрязъци, в които говорят двамата икономисти.

Двата основни типа регистрирани жестове с докосване на ръцете до лицето на А. Григоров – докосване с показалец на устните и подпиране на брадичката с ръка с отворени пръсти – имат различна динамика и реализации, а по отношение на своята семантика са нееднородни. Жестът с докосване на показалеца до устните с голяма вероятност може да се интерпретира като израз на преценка, замисленост и оценка на нещо или някого. Другият жест – подпирането на брадичката с ръка – има значително по-висока фреквентност, но и далеч по-неясна семантика в светлината на широкия кръг от значения, които той има в контекста на съвременните изследвания по темата. Смисълът, който Д. Морис дава на подпирането на брадичката, позволява този тип жестове в невербалното поведение на водещия да бъде декодиран като израз на умора, скука и опит за концентриране върху говорещия гост в студиото, но това противоречи на емпиричния материал. В множеството кадри, в които този жест е регистриран, позата на А. Григоров в ролята на слушател е по-често отворена, тялото е наведено напред, той внимателно наблюдава събеседника си и в много случаи е така концентриран, че преди завършването на съответното изказване е разбрал цялостния му смисъл и вече задава нов въпрос. От една страна, водещият прилага разглежданите от нас жестове с висока честота, в различни комуникативни ситуации в телевизионен ефир, с различни събеседници, в ситуация на разговор с различен брой събеседници и при различни статусни отношения – в разговор с вицепрезидента, с водещата, със събеседници, към които се обръща в ефир с второличната сингуларна форма и с такива, в обръщанията към които използва плурална. От друга страна, неговите жестове изпълняват функцията на сигнал към събеседника, че може дълго и обстойно да изложи тезата си. Това е само малка част от средствата, с които се опитва, при това в много случаи повече от успешно, да създаде комфорт на гостите в студиото и непринудена атмосфера.

Обобщение

Изследванията в областта на невербалната семиотика на медийното поведение биха могли да се прилагат както от гледна точка на изброените науки, които влизат в нейния състав, така и посредством теоретичната основа, инструментариума и методите на няколко от тези науки. Тъй като комуникативната, перцептивната и интерактивната страна на общуването влияят върху проявленията, динамиката и функциите на кинетичната модалност, прилагането на подобни анализи по отношение на телевизионната комуникация не само с оглед на кинетичната, но и на всички невербални модалности, поставя сериозни предизвикателства пред всеки изследовател – сериозни и провокативни, но не и нерешими.

Бележки и цитирани източници

1. Крейдлин Г. (2002). Невербальная семиотика, Москва: Изд. „Новое литературное обозрение“, 4.
2. Крейдлин Г. (2002). Невербальная семиотика, Москва: Изд. „Новое литературное обозрение“, 23.
3. Десев, Л. (2008). Речник по психология, 5 попр. и доп. изд., София: Изд. „Булгарика“, с. 207 – 209.
4. Хадионо, Дж. (2008). *Невербална комуникация*; Крейгхед, У. и Ч. Немеров (съст.), Енциклопедия по психология и поведенческа наука, 2 доп. изд., (Л. Андреева и Хр. Гъркова, ред.), София: Изд. „Наука и изкуство“, 1512 – 1513, 1512.
5. Крейдлин Г. (2002). Невербальная семиотика, Москва: Изд. „Новое литературное обозрение“.
6. Махлина, С. (2009). Семиотика культуры повседневности, Санкт-Петербург: Алетейя, 11-49.
7. Sebeok, T. (2001 a). *Nonverbal Communication*; Cobley, P. (Ed.), *The Routledge Companion to Semiotics and Linguistics*, London / New York: Routledge, 14 – 27.
8. Sebeok, T. (2001 b). *Global Semiotics*, Bloomington: Indiana University Press.
9. Nöth, W. (1990). *Handbook of Semiotics*, Bloomington: Indiana University Press, 387 – 419.
10. Nöth, W. (1990). *Handbook of Semiotics*, Bloomington: Indiana University Press, 247 – 250.
11. Guerrero, L., L. Farinelli. (2009). *The Interplay of Verbal and Nonverbal Codes*; Eadie, W. (Ed.), *21st Century Communication: A Reference Handbook*, Thousand Oaks, California: SAGE, 239 – 248.
12. Giri, V. (2009). *Nonverbal Communication Theories*; Littlejohn, S. & K. Foss (Eds.), *Sage Encyclopedia of Communication Theory*, Thousand Oaks, California: Sage, 690 – 694.
13. Harrigan, J. (2005). *Proxemics, Kinesics, and Gaze*; Harrigan, J., R. Rosenthal & R. Klaus (Eds.). *The New Handbook of Methods in Nonverbal Behavior Research*, New York: Oxford University Press, 137 – 198.
14. Hornsey, M., C. Gallois, J. Duck. (2008). *The Intersection of Communication and Social Psychology: Points of Contact and Points of Difference*, *Journal of Communication*, 58 (4), 749 – 766.
15. Лабунская, В. (1986). Невербальное поведение (социально - перцептивный подход), Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского университета.
16. Лабунская, В. (1989). Психология экспрессивного поведения, Москва: Знание.
17. Лабунская, В. (1999). Экспрессия человека: общение и межличностное познание, Ростов-на-Дону: Феникс.
18. Лабунская, В. (2003[1986]). *Невербальное поведение: структура и функции*; Белинская, Е. и О. Тихомандрицкая (сост.), *Социальная психология: Хрестоматия*, Москва: Изд. „Аспект Пресс“, 84 – 110. [Лабунская В.А. Невербальное поведение (социально-перцептивный подход), Ростов-на-Дону: Изд. Ростовского университета, 1986, 5 – 35].
19. Лабунская, В. (2009). Не язык тела, а язык души! Психология невербального выражения личности, Ростов-на-Дону: Феникс.
20. Гулевич О. (2007). Психология коммуникации, Москва: Московский психолого-социальный институт.
21. Морозов, В. (1998). Искусство и наука общения: невербальная коммуникация, Москва: ИП РАН, Центр „Искусство и наука“.

22. Вердербер, Р., Вердербер К. (2007). Психология общения. Полный курс, Санкт-Петербург: Прайм-Еврознак.
23. Ильин, Е. (2009). Психология общения и межличностных отношений, Санкт-Петербург: Питер.
24. Матвеева, Л., Т. Аникеева, Ю. Мочалова (2004). Психология телевизионной коммуникации, Москва: РИП-холдинг.
25. Повалева М., О. Рутер. (2004). Невербальные средства общения, Ростов-на-Дону: Феникс.
26. Штангль А. (1993). Язык тела, Москва: Русслит.
27. Меграбян А. (2001). Психодиагностика невербального поведения, Санкт-Петербург: Речь.
28. Щекин, Г. (2001). Визуальная психодиагностика: познание людей по их внешности и поведению, 2-ое изд., Киев: Изд. Межрегиональная Академия управления персоналом.
29. Морис, Д. (2007). Жестовое и поведение. Въведение в езика на тялото, София: Сиела.
30. Morris, D. (1994). *Bodytalk: A World Guide to Gestures*, London: Jonathan Cape.
31. Goldin-Meadow, S. (1999). *Gesture in Communication and Thinking*; *Trends in Cognitive Sciences*, 3 (11), 419 – 429.<http://www.cogsci.msu.edu/DSS/2002-2003/Goldin-Meadow/SGM_TICS.pdf>, достъпно на 05.09.2013.
32. Krauss, R., P. Morrel-Samuels, C. Colasante. (1991). *Do Conversational Gestures Communicate?*, *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 743 – 754.
33. Krauss, R., Y. Chen, P. Chawla (1996). *Nonverbal Behavior and Nonverbal Communication: What do Conversational Hand Gestures tell us?*; M. Zanna (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*, 28, San Diego, California: Academic Press, 389 – 450.<<http://www.columbia.edu/~rmk7/PDF/Adv.pdf>>, достъпно на 05.09.2013.
34. Hall, J. (2005). *Meta-Analysis of Nonverbal Behavior*; Manusov, V. (Ed.), *The Sourcebook of Nonverbal Measures: Going beyond Words*, Mahwah, New Jersey / London: Lawrence Erlbaum, 483 – 493.
35. Harrigan, J. (2005). *Proxemics, Kinesics, and Gaze*; Harrigan, J., R. Rosenthal & R. Klaus (Eds.). *The New Handbook of Methods in Nonverbal Behavior Research*, New York: Oxford University Press, 137 – 198.
36. Kendon, A. (1994). *Do Gestures Communicate? A Review*, *Research on Language and Social Interaction*, 27 (3), 175 – 200.
37. Kendon, A. (1997). *Gesture*, *Annual Review of Anthropology*, 26, 109 – 128.
38. Ekman, P. (2004). *Emotional and Conversational Nonverbal Signals*; M. Larrazabal & L. Miranda (Eds.), *Language, Knowledge, and Representation*. Netherlands: Kluwer Academic Publishers, 39 – 50. <<http://ekmaninternational.com/ResearchFiles/Emotional-And-Conversational-Nonverbal-Signals.pdf>>, достъпно на 05.09.2013.
39. Helfrich, H. (2004). *Paralinguistic Behaviors and Culture*; Spielberger, Ch. (Ed.), *Encyclopedia of Applied Psychology*, Vol. 2, New York: Elsevier, 797 – 813.
40. LaFrance, M. (2000). *Nonverbal Communication*; Kazdin, A. (Ed.), *Encyclopedia of Psychology*, Washington: American Psychological Association / New York: Oxford University Press, Vol. 5, 463 – 466.
41. Patterson, M. (2012). *Nonverbal Communication*; Ramachandran, V. (Ed.), *Encyclopedia of Human Behavior*, 2nd Ed., Vol. 2, San Diego, California: Elsevier, 731 – 738.

42. Matsumoto, D., M. Frank, H. Hwang (2013). *Reading People: Introduction to the World of Nonverbal Behavior*; Matsumoto, D., M. Frank & H. Hwang (Eds.), *Nonverbal Communication: Science and Applications*, Thousand Oaks, California: SAGE, 3 – 14.
43. Scherer, K., P. Ekman (2005). *Methodological Issues in Studying Nonverbal Behavior*; Harrigan, J., R. Rosenthal & R. Klaus (Eds.), *The New Handbook of Methods in Nonverbal Behavior Research*, New York: Oxford University Press, 471 – 512.
44. Haviland, J. (2006). *Gesture: Sociocultural Analysis*; Brown, K. (Ed.), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd Ed., Vol. 5, Boston: Elsevier, 66 – 71.
45. Danesi, M. (2006). *Kinesics*; Brown, K. (Ed.), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2-nd Ed, Vol. 6, Boston: Elsevier, 207 – 213.
46. McNeill, D. (1992). *Hand and Mind: What Gestures reveal about Thought*, Chicago: University of Chicago Press.
47. McNeill, D. (Ed.). (2000). *Language and Gesture*, Cambridge/New York: Cambridge University Press.
48. McNeill, D. (2006). *Gesture and Communication*; Brown, K. (Ed.), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd Ed., Vol. 5, Boston: Elsevier, 58 – 66.
49. Горелов И. (1980). Невербальные компоненты коммуникации, Москва: Наука.
50. Горелов, И. (1998). *Кинесика*; Ярцева В. (гл. ред.), *Большой энциклопедический словарь. Языкознание*, Москва: Большая Российская энциклопедия, 221.
51. Горелов, И. (2003). *О вербальных и невербальных составляющих речевого поведения*, Вопросы психолингвистики, № 1, 13 – 18. <<http://psycholinguistik.narod.ru/index/0-46>>, достъпно на 05.09.2013.
52. Николаева, Т. (1998). *Паралингвистика*; Ярцева В. (гл. ред.), *Большой энциклопедический словарь. Языкознание*, Москва: Большая Российская энциклопедия, 367.
53. Николаева, Т., Б. Успенский. (1966). *Языкознание и паралингвистика; Лингвистические исследования по общей и славянской типологии*, Москва: Наука, 63 – 74.
54. Колшанский, Г. (1974). *Паралингвистика*, Москва: Наука.
55. Poyatos, F. (2002). *Nonverbal Communication across Disciplines. Volume II: Paralanguage, Kinesics, Silence, Personal and Environmental Interaction*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
56. Poyatos, F. (2002). *Nonverbal Communication across Disciplines. Volume II: Paralanguage, Kinesics, Silence, Personal and Environmental Interaction*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 188.
57. Darwin, Ch. (1872). *The Expression of the Emotions in Man and Animals*, London: John Murray; van Wyhe, J. (Ed.), *The Complete Work of Charles Darwin Online* <<http://darwin-online.org.uk/>>, достъпно на 05.09.2013.
58. Ekman, P., W. Friesen. (1969). *The Repertoire of Nonverbal Behavior: Categories, Origins, Usage, and Coding*, *Semiotica*, 1 (1), 49 – 98. <http://boccignone.di.unimi.it/CompAff2011_files/EkmanFriesenSemiotica.pdf>, достъпно на 05.09.2013.
59. Birdwhistell, R. (1970). *Kinesics and Context*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
60. Джонев, С. (1996). *Социална психология. Том 2. Общуване. Личност*, София: ИК „Софи-Р“.
61. Андреева, Л. (2007). *Социално познание и междуличностно взаимодействие*, София: УИ „Св. Климент Охридски“, 184 – 220.

62. Стоицова, Т. (1982а). *Проблемът за невербалната комуникация в междуличностните взаимодействия, I. Възникване и развитие на проблема за невербалната комуникация*, сп. Социологически преглед, кн. 2, 1 – 26.
63. Стоицова, Т. (1982б). *Проблемът за невербалната комуникация в междуличностните взаимодействия, II. Параметри на невербалната комуникация*, сп. Социологически преглед, кн. 3, 32 – 58.
64. Стоицова, Т. (1991). *Говорим с думи – общуваме с цялото си тяло*, сп. Съвременна журналистика, бр. 1-4, 5 – 24.
65. Стоицова, Т. (1992). И усмивката може да бъде заповед. Как да се научим да разбираме езика на тялото, София: Изд. „Ико-Интелект“.
66. Стоицова, Т. (1998). *Живеем с другите*. Социално психологически проблеми, София: НБУ.
67. Стоицова, Т. (2004). *Лице в лице с медиите: Въведение в медийната психология*, София: Просвета.
68. Стоицова, Т., Б. Мизова, Б. (2005). *Семиотика на комуникативното послание*, Сборник научни доклади, III Национален конгрес по психология, София, 28 – 30 октомври, том I, 263 – 268. <<http://bjop.files.wordpress.com/2008/10/tolia-stoitsova-bistra-mizova-doklad.pdf>>, достъпно на 05.09.2013.
69. Йосифова, Р. (2011). *Класификация на жестове: подходи и перспективи*; Стоянова, Ю. и Хр. Кючуков (съст.), Психология и лингвистика. Сборник статии в чест на проф. Енчо Герганов, София: Просвета, 323 – 338.
70. Матеева, Н. (2010). *Същност и структура на психологическото понятие символ*, ГСУ, ФФ, Книга Психология, том 100, София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 275 – 312.
71. Томова, М. (2008). *Културно специфични сигнали на тялото. Език на тялото. Жестове и поведение. Мимика и поглед. Пространствена дистанция*; Научни трудове на Русенския университет, том 47, серия 9, 49 – 52. <<http://conf.uniruse.bg/bg/docs/cp/9/9-8.pdf>>, достъпно на 05.09.2013.
72. Виденов, М. (1982). Към българската паралингвистика, ГСУ, ФФФ, том 72, № 1, София: Изд. на БАН, 13 – 29.
73. Пак там, 30 – 62.
74. Пак там, 8 – 10.
75. Пак там, 84 – 84.
76. Пак там, 65 – 80.
77. Тилков, Д. (1981). *Интонацията в българския език*, София: Народна просвета.
78. Райнов, В. (1987). *Особености на невербалната комуникация*, София: Изд. на БАН, 12 – 15.
79. Пак там, 16 – 45.
80. Пак там, 48 – 85.
81. Ефтимова, А. (2001). *Полисемия или омонимия: невербални случаи в публицистичните телевизионни предавания*; Радева, В. (съст.), Българският език през XX век, София: АИ „Проф. Марин Дринов“ / Пенсофт, 387 – 393.
82. Ефтимова, А. (2002). *Невербалната комуникация в телевизията. Психолингвистична и семиотична перспектива*, София: ИК „СЕМА РШ“.
83. Ефтимова, А. (2003). *Невербални (паралингвистични) средства в публицистичните телевизионни предавания. (Теоретични постановки)*, Електронно списание LiterNet, 09.07.2003, № 7 (44). <<http://litenet.bg/publish9/aeftimova/neverbalni.htm>>, достъпно на 05.09.2013.
84. Ефтимова, А. (2008). *Ефективната невербална комуникация*, София: Сиела.

85. Ефтимова, А. (2002). Невербалната комуникация в телевизията. Психолингвистична и семиотична перспектива, София: ИК „СЕМА РШ“, 13 – 21.
86. Пак там, 21 – 25.
87. Пак там, 26 – 38.
88. Пак там, 50 – 132.
89. Ефтимова, А. (2003). *Невербални (паралингвистични) средства в публицистичните телевизионни предавания. (Теоретични постановки)*, Електронно списание LiterNet, 09.07.2003, № 7 (44). <<http://liternet.bg/publish9/aeftimova/neverbalni.htm>>, достъпно на 05.09.2013.
90. Ефтимова, А. (2001). *Полисемия или омонимия: невербални случаи в публицистичните телевизионни предавания*; Радева, В. (съст.), Българският език през XX век, София: АИ „Проф. Марин Дринов“ / Пенсофт, 387 – 393.
91. Ничева, К. (1987). *Наблюдения в областта на българската паралингвистика*; Втори международен конгрес по българистика, София, 23 май – 3 юни 1986 г., т. 3, Съвременен български език, София: БАН, 305 – 316.
92. Молхова, Г. (1999). *Повърхнинна и дълбинна структура на невербалния език*; Проблеми на социолингвистиката, том 6, София: Международно социолингвистично дружество, 222 – 224.
93. Георгиева, П. (1990). *Някои социолингвистични проблеми на българската паралингвистика*; Проблеми на социолингвистиката, том 2, София: ИБЕ при БАН, 46 – 54.
94. Spasova, L. (2011). *Paralinguistics as an Expression of Communicative Behaviour*, Second International Scientific Conference „Business and Regional Development. Rural Areas – A Look Towards Europe 2020“, 23 – 24 юни 2011 г., Trakia Journal of Sciences, vol. 9, suppl. 3, 204 – 209. <http://www.sf-conference.eu/Pubs/2nd_conf/Suppl3/4/L.%20Spasova.pdf>, достъпно на 05.09.2013.
95. Трендафилова, А. (2013). Стратегии за речева акомодация, автореферат на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“, София, СУ „Св. Климент Охридски“. <http://www.uni-sofia.bg/index.php/bul/universitet_t/fakulteti/fakultet_po_slavyanski_filologii/specialnosti/doktoranti/pridobivane_na_obrazovatelna_i_nauchna_stepen_doktor/arhiv/alisa_dimitrova_trendafilova_fakultet_po_slavyanski_filologii>.
96. Стефанова, М. (1990). *За българския етикет като семиотична система*, Проблеми на социолингвистиката, том 2, София: БАН, 198 – 206.
97. Стефанова, М. (1994а). *Паралингвистичната етикетна кинетика в българската книжовно-разговорна реч*, сп. Проблеми на българската разговорна реч, Велико Търново, кн. 2, 142 – 152.
98. Стефанова, М. (1994б). *Теоретичен модел на българската етикетна кинетика*, Хуманитарно обучение и възпитание, том 4, Варна, 576 – 584.
99. Стефанова, М. (1994в). *Паралингвистичните етикетни знаци в българското речево общуване днес*, Хуманитарно обучение и възпитание, Варна, том 4, 568 – 576.
100. Стефанова М. (1997). *Познаваме ли българския речев етикет*. София, 1997.
101. Стефанова М. (1999). *Паралингвистичният етикетен език*. Шумен, 1999.
102. Стефанова, М. (1994б). *Теоретичен модел на българската етикетна кинетика*, Хуманитарно обучение и възпитание, том 4, Варна, 576 – 584.
103. Илиева-Балтова, П., Предоева, А., Пенкова, И. (1997). *Аспекти на речевата комуникация*. София: Тилиа.

104. Алексова, Р. (1996). *Елементи на невербалната комуникация в ежедневно общуване на българина (по време на учебните часове в училище)*, Проблеми на социолингвистиката, том 5, София: Международно социолингвистическо дружество.
105. Руменчев, В. (2006). *Невербалната комуникация в публичната реч и деловото общуване*, София: УИ „Св. Климент Охридски“.
106. Алексиева, С. (2011). *Бизнес комуникации*, София: НБУ.
107. Стойков, Л. (1995). *Фирмена култура и комуникация*. София: УИ „Стопанство“.<http://www.lstoykov.fashion.bg/lstoykov/book_comunic_contents.htm>, достъпно на 06.09.2013.
108. Ангелов Б. (2008). *Медийна и комуникативна компетентност*, София: УИ „Св. Климент Охридски“.
109. Павлова, И. (2012). *Да споделяш в облаците. Новите медии и журналистиката*, Велико Търново: Фабер.
110. Стойцова, Т. (1992). *И усмивката може да бъде заповед. Как да се научим да разбираме езика на тялото*, София: Изд. „Ико-Интелект“, 52 – 54.
111. Пак там, 63 – 64.
112. Глас, Л. (2002). *Знам какво си мислиш: Умееете ли да разгадавате хората по речта, гласа, тялото и лицето им?*, София: Сиела, 162 – 163.
113. Пак там, 191 – 192.
114. Морис, Д. (2007). *Жестове и поведение. Въведение в езика на тялото*, София: Сиела, 158 – 160.
115. Morris, D. (1994). *Bodytalk: A World Guide to Gestures*, London: Jonathan Cape, 8 – 33.
116. Пак там, 31.
117. Pederson, C., M. Wright & B. Weitz (1988). *Selling: Principles and. Methods* (9th ed.). Homewood: Irwin, 184 – 185; цит. по Андреева, Л. (2007). *Социално познание и междуличностно взаимодействие*, София: УИ „Св. Климент Охридски“, 190 – 192.
118. Андреева, Л. (2007). *Социално познание и междуличностно взаимодействие*, София: УИ „Св. Климент Охридски“, 190.
119. Крейдлин Г. (2002). *Невербална семиотика*, Москва: Изд. „Новое литературное обозрение“, 50.
120. Ильин, Е. (2009). *Психология общения и межличностных отношений*, Санкт-Петербург: Питер, 2009, 55.
121. Лабунская, В. (2009). *Не язык тела, а язык души! Психология невербального выражения личности*, Ростов-на-Дону: Феникс, 51.
122. Пак там, 301.
123. Штангль А. (1993). *Язык тела*, Москва: Русслит, 30 – 32.
124. Щекин, Г. (2001). *Визуальная психодиагностика: познание людей по их внешности и поведению*, 2-ое изд., Киев: Изд. Межрегиональная Академия управления персоналом, 537 – 541.
125. Пийз, А., А. Гарнър. (2000). *Езикът на тялото. Скритият смисъл на думите*, София: Сиела, 71 – 85.
126. *Фигура 1 представя вариантите на жестовете с докосване на ръката до лицето по:* Пийз, А., А. Гарнър (2000). *Езикът на тялото. Скритият смисъл на думите*, София: Сиела, 71 – 85; Pease, A., B. Pease. (2006). *The Definitive Book of Body Language*. New York: Bantam Books; Mahmoud, M., P. Robinson. (2011). *Interpreting Hand-Over-Face Gestures*. D Mello, S., A. Graesser, B. Schuller & J.-C. Martin (Eds.), *Affective Computing and Intelligent Interaction: Fourth International*

- Conference, ACII 2011, Memphis, TN, USA, October 9 – 12, 2011; Proceedings, Part 2, Springer, 248 – 255, 250. <<http://www.cl.cam.ac.uk/research/rainbow/emotions/pdf/ACII2011-Doctoral-2011.pdf>>, достъпно на 05.09.2013.
127. Mahmoud, M., P. Robinson. (2011). *Interpreting Hand-Over-Face Gestures*; D' Mello, S., A. Graesser, B. Schuller & J.-C. Martin (Eds.), *Affective Computing and Intelligent Interaction: Fourth International Conference, ACII 2011, Memphis, TN, USA, October 9 – 12, 2011; Proceedings, Part 2*, Springer, 248 – 255. <<http://www.cl.cam.ac.uk/research/rainbow/emotions/pdf/ACII2011-Doctoral-2011.pdf>>, достъпно на 05.09.2013.
128. Mahmoud, M., T. Baltrušaitis, P. Robinson. (2011a). *Hand-over-face gestures*, University of Cambridge, Computer Laboratory Website. <<http://www.cl.cam.ac.uk/research/rainbow/emotions/hand.html>>, достъпно на 05.09.2013.
129. Mahmoud, M., T. Baltrušaitis, P. Robinson, L. Riek. (2011b). *3D Corpus of Spontaneous Complex Mental States*; D' Mello, S., A. Graesser, B. Schuller & J.-C. Martin (Eds.), *Affective Computing and Intelligent Interaction: Fourth International Conference, ACII 2011, Memphis, TN, USA, October 9 – 12, 2011; Proceedings, Part 1*, Springer, 205 – 214. <<http://www.cl.cam.ac.uk/research/rainbow/emotions/pdf/ACII20112011.pdf>>, достъпно на 05.09.2013.
130. Фигура 2 представя резултатите от изследването, представено от: Mahmoud, M., P. Robinson. (2011). *Interpreting Hand-Over-Face Gestures*; D' Mello, S., A. Graesser, B. Schuller & J.-C. Martin (Eds.), *Affective Computing and Intelligent Interaction: Fourth International Conference, ACII 2011, Memphis, TN, USA, October 9 – 12, 2011; Proceedings, Part 2*, Springer, 248 – 255, 252. <<http://www.cl.cam.ac.uk/research/rainbow/emotions/pdf/ACII2011-Doctoral-2011.pdf>>, достъпно на 05.09.2013.
131. „Животът според Григорови”, интернет страница на Асен и Сибина Григорови. <<http://grigorovi.bg>>, достъпно на 05.09.2013.
132. Ефтимова, А. (2002). Невербалната комуникация в телевизията. Психолингвистична и семиотична перспектива, София: ИК „СЕМА РШ“, 131.
133. За да се разбере контекста на жеста, регистриран в невербалното поведение на водещия, следва да се посочи съдържанието на отговора, който получава на зададения от него въпрос: „Трябва ли да подаде оставка министър-председателят?” /00:10:17/. М. Попова отговаря: „Аз имах възможност преди известно време да кажа... абсолютно категорично ...че президентската институция и моето място в президентската институция като вицепрезидент, който по конституция има задължение да подпомага цялостната дейност на държавния глава, на президента... /възходяща интонация/. Моята първа позиция е, че нашата институция не провокира, не иска оставки, не казва кой трябва да подаде оставка, не казва кога и защо трябва да бъдат проведени избори; нашата задача е съвсем различна. Институцията на президента има други много важни балансиращи, коригиращи, консолидиращи, понякога наистина и коригиращи функции и във това е силата на нашата Конституция: да даде ключа към разбиране на, от една страна, независимостта на властите, и от друга страна, онзи център, който, когато е необходимо, трябва да се намеси, за да се постигне най-вярния, най-верния път, най-точния път за отработване на интереса за обществото ни днес. А сърцевината на този интерес за българския гражданин днес тва е

сигурността на българския гражданин. Какво имам предвид, като казвам това? Имам предвид всички въпроси, които поставя протестиращият човек днес /00:11:46 - водещият слуша изправен на стола си/, училище, доходи, образование, семейство, дом, бизнес, и под всичко това /в този момент водещият докосва носа си/ като здрав фундамент, над всичко това е извадено пред скоба /тук все още се виждат тримата участници в ситуацията, но не и ръцете на водещия/ доверие - към политическата класа и към политическите лидери, които във днешния ден, като имаме предвид геополитическа обстановка, ситуацията навсякъде около нас, Югоизточна Европа, Близък Изток, Европа като цяло, Европейския съюз, във който членуваме, е да осигурим условия за тази стабилност, но във рамките на поетия път, и със перспектива на всички, които днес са недоволни, които имат претенции, които са загрижени, от една страна, за стабилността и от друга страна... /00:12:16 – водещият я прекъсва: „Има ли сега за кво да се намеси президентството?“/.

134. Цялостното изказване на Е. Хърсев преди този момент е следното: /02:08:14/ „Сега... въпросният един милиард... значи въпросният един милиард, разбира се, не е нов дълг, слава богу. Става въпрос за чисто... чиста техника на отчитане на дълга. Примерно ако аз в рамките на една година съм сложил един лимит, нали, да речем, че двеста лева ще е общо всичкият дълг, който мога да взема. И започна, примерно, взема януари месец, да речем, петдесет лева, ама (xxx) ... Но в същия момент ги взема още веднъж тия педесе. И така всеки, примерно, месец, без да увеличавам размера на задължението, просто трупам обороти вътре във годината. Това се получи със въпросните осемстотин милиона, за които се спори, значи, върнати или не са върнати. Значи, факт е, че от Европейската комисия са върнати, нали. Обаче, от друга страна пък, от бюджета на банките не са върнати“. Тъй като в този момент Е. Хърсев представя две взаимно изключващи се твърдения, значението на жеста „съмнение в достоверността на съобщената информация“ може да бъде разчетено. В случай, че зрителят няма възможност да чуе какво казва говорещият, той би останал с впечатление, че в момента е изречена лъжа и жестът издава това. Тук по-скоро се изразява съмнение в представената в последните изречения информация поради дизюнктивното съдържание на тези изречения. Този случай е показателен за необходимостта от анализ на елемент от невербалното поведение в контекста на вербалните съобщения и на цялостния комуникативен континуум.

Данни за автора.

Алиса Трендафилова е магистър по българска филология (СУ „Св. Климент Охридски“), управление на човешките ресурси (УНСС) и психология (ВТУ "Св. св. Кирил и Методий"). Доктор по психолингвистика с дисертация на тема „Стратегии за речева акомодация“ (СУ „Св. Климент Охридски“) върху теорията за комуникативната акомодация на Х. Джайлс и атитюдите към прилагане на различни стратегии за речева акомодация от носители на български език според статуса и пола на събеседника и субективно възприетите параметри на комуникативната ситуация. Участва в преподавателски екип за провеждане на лекционен курс „Социална психология на езика – методи и изследвания“ в СУ „Св. Климент Охридски“. Сфери на научните интереси: психолингвистика, психометрия, социална психология на езика, поведенчески и комуникативни теории и модели. E-mail: alistrendafilova@gmail.com.